

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

των ! Μόνον ὁ κ. Βλάχος δὲν ἀνακαλεῖ ποτέ. Ὅ,τι εἶπεν εἶπεν, ὅ,τι ἔγραψεν ἔγραψεν. Ἐχει τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν γνώμην του καὶ εἰς τὴν αἰσθητικὴν του, ὅσῃν ἀπαιτεῖ νὰ ἔχουν καὶ

οἱ ἄλλοι. Μία δύναμις καὶ αὐτή, θαυμαστὴ καὶ σεβαστὴ ὅπως κάθε δύναμις.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

«Παναθηναϊκὰ», 31 Δεκεμβρίου 1902

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Τὸ τέλος ἐπλησίασε, ἡ ὥρα μου σημαίνει, τὸ ψῦχος τῆς ἐσχάτης μου αἰσθανοματι πνοῆς· ὁ βίος ἂν μ' ἐπίκρανε, τὸ τέλος του μ' εὐφραίνει, καὶ ἐλεῆμον μ' ἀφαιρεῖ τὸ βῆρος τῆς ζωῆς.

Ἴσοχειλές τὸ κύπελλον ἐκένωσα τῆς μοίρας· κ' ἦτο ἀγὼν ἀκοίμητος, πικρία, δάκρυ, πόνος· εἰς τὸν πυθμένα τὸν σκαῖόν, κατηραμένον γῆρας, κωφόν, τυφλόν, ἀνάπηρον. — ὡς ἄθλον τοῦ ἀγώνος.

Πλὴν τέλος ἦλθ' ἡ λύτρωσις· τὴν ἀπαλὴν του χεῖρα ὁ λυτρωτὴς ἐπάνω μου σιγὰ-σιγὰ ἐκτείνει, καὶ μένει δίχως ἔρμαιον ἡ ἀπηγῆς μου μοῖρα. Μὴ μὲ θρηνησῇ θηήσκοντα κανεῖς. Ἦλθ' ἡ γαλήνη.

Δεκέμβριος 1914

Ἀγγέλος Βλάχος

Τὸ ποίημα τοῦτο τὸ ἄκουσ' ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ποιητῆ. Τὸν παρακάλεσα νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ κρατήσω ἀντίγραφο. Μὲ κάποιον δισταγμὸ, σὰ νὰ μὴ τὸ νόμιζε ἄξιο τέτοιας φροντίδας, πρόθυμα στὸ τέλος μου τὸ ἔδωκε· μὲ τὴν παράκληση νὰ μὴν τὸ φέρω στὴ δημοσιότητα, ἐνόσῃ ζούσε. Εἶναι κάποτε ἡ περηφάνια τῶν ποιητῶν, πού τοὺς κάνει νὰ ντρέπωνται γιὰ τὸ γύμνωμά τους.

Ὅμως τὸ καθαρὸ τοῦ λογισμοῦ του δὲν τοῦ ἔλειψε ἴσα μὲ τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ζωῆς του, καθὼς θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν ὅσοι, ἐκείνο τὸν καιρὸ, τὸν ἐπλησίαζαν, ὅσοι καμμιά φορὰ τοῦ κρατούσανε συντροφιά, γιὰ μιὰ ὥρα το πολὺ, τὰ δειλινὰ πού δέχονταν, λιγοστεύοντας, ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς, καθὼς τὸ βλέπουμε στὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου.

Πάντα συνεννοημένος μὲ τὴ σκέψη του, ὅ,τι γνώριζε τὸ γνώριζε καλὰ καὶ μὲ γεωμετρικὴ βεβαιότητα τὸ ὑποστήριζε. Μετρημένος πολὺ γι' αὐτὸ καὶ στενὸς κάπως εἰς τὰ γούστα του, δύσκολος γιὰ ἐνθουσιασμούς, ξένος μένοντας, ἂν ὄχι πάντα ἀπλησίαστος, στὶς φιλολογικὰς ὤραιότητες πού μᾶς συγκινοῦσαν τοὺς νεωτέρους του. Ἄν τὴν εἶχε συγκινήσει ὁ Λαμαρτίνος τὴν πρώτη του νεότητα, ἡ γνωριμία του ἀργότερα μὲ τὸν Ἄϊνε πού εἶχε βάλει στὸ στίχο του (στίχο ποῖ δὲ μᾶς ἱκανοποιοῦσε πιά τοὺς νεώτερους) πολλὰ ἀπὸ τὰ κλασσικὰ ἰ ν τ ε ρ - μ ε ν τ ι α, τοῦ κρατοῦσαν τὴν ὄριμη ἡλικία του ἕως τὰ στερνὰ του χρόνια ὑποτακτικῆ τοῦ ποιητῆ. Ἦταν ὁ Ἄϊνε μὲ τὴ σύνθετη φυσιογνωμία, πού συνταίριαζε παράπνο καὶ περίγελο τὸ πάθος καὶ τὴν εἰρωνεία στὴ μουσικὴ τοῦ λυρισμοῦ.

Δίχως νὰ τὴν ἀρνήται ὀλότελα τὴν ἀξία τῶν Σούτσων καί, γενικώτατα, τῶν ἀπὸ τὸ ἔργαστήρι τους βγαλμένων, ἀναγνώριζε τὰ ἐλατ-

τώματα τῆς φουσκωμένα στιχουργημένης σὲ πολλὰ ρητορικῆς τους καὶ τῆς μελοδραματικῆς αἰσθηματολογίας τους, πού θύμιζε τὸ λιμπρέτο καὶ δίχως νὰ στέκεται ἀναίσθητος πρὸς τὴν ἡρωϊκὴ λαμπρότητα τῆς βαλαωρίτικης Μούσας (μάλιστα ἀφιέρωσε κατανυκτικὰς γραμμὰς εἰς τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ τοῦ «Φωτεινοῦ»), ἀντιπαθοῦσε τὴ ρωμαντικὴ του κλίση, ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ν' ἀραδιάζῃ στίχους πού τοῦ φαίνονταν ἀσυγῆριστὴ ἀμετρολογία. Κ' ἔβαζε στὴν ὑπερτροφία τοῦ Βαλαωρίτη ἀντίρροπὴ τὴν κλασσικὴν στὰ μάτια του λιτότητα τοῦ Ζαλοκώστα. Τιμοῦσε τὸν Καρασοῦτσα, ὅπου ὁ μὲ τὴν ἐπιμελημένη καθαρεύουσα καὶ σύμμετρα ρυθμισμένους στίχους του δὲν ἐγύριζε πρὸς κρῦα σχολαστικὴ ἀλυγισία. Καὶ ἦταν, μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις, ἀνομολογητῆς τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Βερναρδάκη. Ἀποτελοῦσε μ' ἐκείνους (ἐδῶ πρέπει νὰ τεθῇ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκοθῆ· τὸν Κλέωνα πολὺ δὲν τὸν ἐλογάριαζε) τὴ μιὰ πτέρυγα τῆς Σχολῆς τῶν καθαρευουσιάνων ποιητῶν, μὲ τάσεις καὶ στὸ μεταχείρισμα τῆς γλώσσας καὶ στὸ κοίταγμα τῆς τέχνης, πού μπορούμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε κλασσικιστικὰς, ἀντιθετὰ μὲ τὸ παχὺ ρωμαντικὸ πασάλειμμα τῆς ἄλλης κλίμας. (Βασιλειάδης, Παράσχος, Παπαρρηγόπουλος καὶ κομπανία).

Μὲ τὸ Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο εἶχε ἀπὸ μιὰς ἀρχῆς βρεθῆ σὲ φιλονεικίαι, καὶ δὲν τὰ εἶχε καλὰ μαζί του. Τὸν ἀντιπαθοῦσε. Δὲν τὸν ἄκουσα νὰ μιλή γιὰ τὸν ποιητῆ. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὴ ἔλεγε πὼς ἦταν πολὺ κακός. Ἀντίθετα, τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο, ὅσο κι' ἂν τὸν ἐφαίδρυνε τὸ συχνὰ κωμικοτραγικὸ ρωμαντικὸ του στάσιμον, τὸν ἀγαποῦσε. Τὸν ἐδοξολόγησε, ζωντανὸν ἀκόμη, ἐν ὕμνο πού τὸν ἐμψυχώνει ἀσυνήθιστος γιὰ τὸ νηφάλιο πνεῦμα τοῦ Βλάχου ἐνθουσιασμός· κι ὅταν πέθανε ὁ Παράσχος, ἦταν αὐτὸς ὁ ἐπιτάφιος ἐγκωμιαστής του.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ κίνημα, πού τοῦ ἔδωκε τὸ σύνθημα ὁ Ψυχάρης, τὸ χτύπησε μὲ ὅσῃν εἶχε δύναμη· ὅμως πάντα μένοντας σὲ μιὰ γραμμὴ εὐγενικῆς ἀξιοπρέπειας· γραμμῆς πού ὀλότελα πατήθηκε στὴ δράση τοῦ γλωσσικοῦ πολέμου, πρῶτα-πρῶτ' ἀπὸ τοὺς ἀντίμαχους τοῦ ψυχαρσμοῦ. Μιστριώτης καὶ μιστριωτισμός, γιὰ τὸν Ἀγγέλο Βλάχο, ὑποκείμενα καὶ ἀντικείμενα ἀποκρουστικά. Ἀργότερα μὴ ἀνάφερε μὲ κάποια, καθὼς ἔδειχνε, ἀπορία, μὰ ἴσως περισσότερο μ' ἐσώψυχη εὐχαρίστηση, τὴν ἐπίσκεψιν πού τοῦ εἶχε κάμει ὁ Ψυχάρης μὲ τὴν κυρία του,

ἔταν ξανακατέβηκε στὴν Ἀθήνα, λίγο πρὶν ξεσπάσει ὁ παγκόσμιος πόλεμος. Τὸν ἔδειξε στὴ γυναίκα του λέγοντας: «Νά ἕνας μέγας ἀνθρώπος!».

Ὁ Ψυχάρης, ποὺ πάντα πρόσεξε πολὺ στὴ γραμματικὴ σοφία, λογαριάζοντάς την καὶ ἴσα μὲ τὸ λογοτεχνικὸ τάλαντο, καὶ κατὰ τὴν περιστάση, καὶ παραπάνου ἀκόμα· ἐκεῖνος ποὺ μίλησε γιὰ τὸ ἔργο ἀκόμα τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου μὲ γνώση καὶ μὲ διάκριση ποὺ ἔλειψαν ὀλοτέλα κι ἀπὸ τοὺς πολεμίους κι ἀπὸ τοὺς θιασώτες ἐδῶ τοῦ κοντισμοῦ, ὁ Ψυχάρης, ἐκτιμοῦσε πολὺ τὴ λεξικογραφικὴ ἐργασία τοῦ Βλάχου. Τὸ ἑλληνογαλλικὸ λεξικὸ του κάπου τὸ χαρακτηρίζει τέλειο.

Ἐδῶ ἀρμόζει νὰ σημειώσω πὼς καὶ τὸ ποιητικὸ μου παρουσιασμά δὲν τὸν εὗρισκε, μάλιστα στὰ πρῶτα του ξεφαντώματα, πρόθυμο καὶ συμπαθητικὸ. Ἡ στάση μου ἀπέναντί του ὕστερα, μὲ ὄλο τὸ σεβασμὸ ποὺ τοῦ εἶχα στὴν ἀρχή, στάση ἀπὸ λόγους καὶ φιλολογικῆς ἰδιοσυγκρασίας, πολὺ διαφορετικῆς καὶ ἀπὸ μιὰ πολεμικὴ μου ἐναντίο του, κινήμενη περισσότερο ἀπὸ τὴ συνηθισμένη στοὺς νέους ἀνυπομονησία νὰ δείξουν, πτωχαλαζωνικὰ κάπως καὶ ἀποκλειστικά, τὰ ἀντιδραστικὰ ἰδανικά τους, τὸν ἔφερε γιὰ καιρὸ νὰ μὲ ξεγράψῃ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὄξινων προσοχῆς καὶ συμπαθείας ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων. Μόνο ὕστερ' ἀπὸ χρόνια, ὅταν τὸν ξαναεἶδα, γερασμένο καὶ καρφωμένο στὸ σκαμνὶ τῆς ἀρρώστιας του, μὲ τὴν εὐγενικὴ μεσιτεία, ὑποθέτω, τῆς ἀγαπημένης του κόρης, εὐτύχησα νὰ τοῦ ξαναγυρίσω τὴν προσοχὴ πρὸς ἐμένα, ἀκόμη καὶ νὰ τοῦ ξυπνήσω συμπάθεια καὶ φιλία. Ξαναδλέποντάς τον, ἔσκυψα, τοῦ φίλησα τὸ χέρι. Τὸ χειροφίλημ' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα παρορμητικὰ κινήματα τῆς ζωῆς μου. Ἡ ταπείνωσις (ἢ μόνη ποὺ ὑψώνει) καὶ ἡ καλωσύνη, συχνότατα πόσο κριτικὴ! Τὴν ἀρνησιμὴ τὴ συχαίνομαι. Εἶναι τὸ παραπάτημα τοῦ δυνατοῦ, μεθυσμένου ἀπὸ τὸ κρασί τοῦ ἐωσφορισμοῦ, ὅσες φορές δὲν εἶναι, πολὺ συχνότερα, ἢ καταφυγὴ τῶν κουφιοκέφαλων.

Κρατοῦσε, καθὼς ἐσημείωσα, τὴ σκέψη του καθαρὴ. Θὰ δαισιβάνθηκε, τὸ φαντάζομαι, κάποιο μου δειλισμα ποὺ πλησιάζοντάς τον, μ' ἐμπόδιζε νὰ τοῦ μιλῶ, συζητητῆς διαχυτικός, ἐλεύθερος. Μὲ τὴ διάχυση στὴ συνομιλία καὶ μὲ τὴν ἐλευθερία στὴν ἐκφραση δὲ μὲ προίκισε ὁ Θεός. Καὶ μιὰ φυσικὴ μου ἀτολμία τῆς στιγμῆς κάθε φορά ποὺ λογαριάζομαι μὲ ἄλλους καὶ δυσκολία στὴν τέχνη καὶ στὴν ἀργολογία ποὺ λέγεται συζήτηση (τέχνη καὶ ἀργολογία ποὺ μοῦ εἶναι ἀντιπαθητικὰ) γίνονταν ἐντατικώτερα ἐμπόδια μπροστά του. Γιατ' εἶχα τὴ συνείδηση πὼς, ἂν ἀφινόμαστε συγκρατητὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ λογοτεχνικὰ ζητήματα, δύσκολα καὶ σὲ λίγο θὰ θρισκόμαστε σύμφωνοι. Μοῦ ζήτησ' ἐπίμονα νὰ τοῦ φέρω κανέν' ἀπὸ τὰ νεοτύπωτα βιβλία μου. Τοῦ πῆγα —ἐτοιμος νὰ τοῦ ζητήσω καὶ συγχώρηση γιὰ τὴν ἐνόχληση ποὺ

θὰ μπορούσα νὰ τοῦ προξενήσω— τὸ βιβλίο μου «Πολιτεία καὶ Μοναξιά». Στὴν ἄλλη μου ἐπίσκεψη μὲ δέχθηκε μὲ τὸ βιβλίο μου στὸ χέρι καὶ μόλις μὲ εἶδε ἄρχισε νὰ μοῦ ἀπαγγέλλῃ ὀλόκληρες στροφές μου ἀπὸ τὸ «Τραγούδι τῶν Ραγιαδῶν». Τοὺς εὗρισκε ὠραίους· ἔδειχνε πὼς τὸν εἶχανε χαροποιήσει.

Μὲ συγκίνησε ντροπαλῆς γυναίκας τὰ δέχθηκα, κ' ἔτσι τὰ κρατῶ στὴ σκέψη μου, τὰ δείγματα αὐτὰ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς συμπάθειας τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου.

Περνοῦσε τὶς πληκτικὲς καὶ τὶς ὀδυνηρὲς του ὥρες διαβάζοντας. Ἦταν ἐνθουσιασμένος μὲ τὰ τρία τυπικῶς κάλλους διηγήματα τοῦ Φλωμπέρ, τὰ περίφημα *Contes*. Μάλιστα μὲ τὸ πρῶτο, ποὺ εἶναι ἡρωΐδα τοῦ μιᾶ ψυχῆ ἀπλοϊκῆ, μιᾶ ὑπηρέτρια. Μοῦ ἀνάφερε κάποτε, θαυμάζοντας κάποιους στίχους τοῦ Οὐγκῶ. Στὸ *Μορεὰς* ἔβλεπε, κάπως ἀντιπαθητικὰ, τὸ νεωτεριστικὸ συμβολιστῆ. Ἀπὸ τὶς «Στροφές» του δὲν ξέρω ἂν πήρε μυρουδιά. Εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δανείσῃ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση νέων κομματιῶν, ποὺ βρέθηκαν ἀπὸ τὶς κωμωδίες τοῦ Μενάνδρου. Τὰ ἔλεγ' ἐξάισια.

Τὸν ἐλυποῦσε ἡ σκέψη ποὺ δὲν τοῦ δόθηκε καιρὸς, μὲ τὶς ἄλλες του λογιῆς ὑπηρεσίες καὶ ἀσχολίες τῆς ζωῆς του, νὰ καλλιεργήσῃ ἐπιμονώτερα, ἀποκλειστικώτερα, τὴν ποίηση. Καὶ γύριζε παθητικὰ πρὸς τὴν ἀγάπη τῆς νιότης του, ὅσο τοῦ τὸ συγχωροῦσαν τὰ γεράματά του.

Ἀκόμα ἐπιθυμία του ἦταν νὰ γράψῃ τ' ἀπομνημονεύματά του. Καθὼς τοῦ παρατήρησα, πὼς θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμία του, ὑπαγορεύοντάς τα, μοῦ ἀντιπαρατήρησε πὼς δὲ μπορούσε νὰ σκέπτεται καὶ νὰ τὴν προκαλῆ τὴ φράση, ἀνίσως ὁ ἴδιος δὲν κρατοῦσε τὴν πένα. Ἡ διανοητικὴ του κράση, θὰ ἔλεγε κάποιος ψυχοδίφης, δὲν ἦταν ρητορικὴ, μὰ, στὸ καθαρὸ τῆς στοιχείο, φιλολογικὴ. Καὶ γι' αὐτὸν θὰ ὑπῆρχε μονάχα γ ρ α π τ ὀ ς λ ὀ γ ο ς.

Τὰ τελευταῖα του, σύντομα καὶ σύντονα σὰν ἐπιγραμματικά, γεννήματα τῆς Μούσας του, ξανακαλεσμένης γιὰ νὰ τοῦ κλείσῃ τὰ μάτια, ἤθελε νὰ τὰ τιτλοφορήσῃ «Ξένια». Θυμίζει τ' ὄνομα τοῦτο τὰ ἐπιγράμματα τοῦ λατίνου Μαρτιαλίου καὶ τὰ περίφημα τοῦ Σίλλερ καὶ τοῦ Γκαίτε, συνεργατικὰ συνθεμένα ἀπὸ τοὺς δύο, πειρακτικὰ κ' ἐπαναστατικὰ γιὰ τὸν καιρὸ τους. Τὰ Ξένια τοῦ Βλάχου πειράζουν, σατυρίζουν, ὄχι χωρὶς ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νὰ γυρίζουν πρὸς τὸν ἴδιο τους τὸν πατέρα μὲ δακρύδρεκτα μάτια. Χρησιμοποιοῦν, κατὰ τὸ κέφι τους, πότε τὴν καθαρεύουσα, πότε τὴν δημοτικὴ. Πολιτικά, προσωπικά, λυρικά, τὸν ἀλάφραιναι καὶ τὸν παρηγοροῦσαν. Τί καλύτερο θὰ εἶχε νὰ ποθήσῃ ἢ ποίηση, παρὰ νὰ ξαλαφραίνῃ καὶ νὰ παρηγορῆ; Κάποτε μοῦ εἶπε πὼς θὰ μοῦ τ' ἀφιέρωνε.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

«Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος», 1925.